
Vincles socials i fractures territorials

ORIOLO NELLO

Universitat Autònoma de Catalunya
Institut d'Estudis Catalans
oriol.nello@gmail.com

De quina manera els vincles socials es veuen condicionats pel lloc on vivim? En quina proporció aquests vincles depenen de la nostra capacitat de moure'ns sobre el territori? Com es relacionen amb les condicions d'accés a l'habitatge, amb la configuració de l'espai públic, amb la provisió de béns bàsics com l'aigua i l'energia, amb la qualitat del paisatge? Aquestes són, entre moltes altres, les preguntes que se'ns plantegen quan reflexionem sobre la relació entre els vincles socials i els factors territorials. Una relació que és complexa i crucial: complexa, perquè el territori no és pas un escenari neutre o un subjecte passiu, sinó que és alhora causa i efecte, motor i conseqüència, de les transformacions socials; crucial, perquè l'organització i l'ús de l'espai no només reflecteix l'estructura social, amb les seves desigualtats, sinó que contribueix de manera decisiva a mantenir-les i a reproduir-les.

Tradicionalment, els estudis geogràfics s'havien apropiat a la qüestió de les desigualtats territorials a partir de concepcions dicotòmiques de l'espai, representades en particular per les díades camp/ciutat, urbà/rural. Allò que condicionaria de manera més decisiva els vincles socials a l'interior de cada localitat seria llur condició urbana o rural. Així mateix, a escala regional o nacional, els vincles socials dependrien en bona mesura de les relacions que en aquests àmbits es donessin entre la ciutat i el camp. L'accés a l'educació i els serveis, les activitats laborals, les estructures familiars, les condicions de vida, així com els vincles i les relacions socials en el seu conjunt estarien lligades a l'oposició camp/ciutat, que assoliria d'aquesta manera un caràcter axiomàtic i totalitzador.

Val a dir que aquesta percepció no ha estat pas exclusiva dels estudis geogràfics tradicionals. Encara avui, en el sentit comú de la ciutadania, en les notícies transmeses pel mitjans de comunicació, en el debat públic i en les representacions artístiques, la dualitat camp/ciutat és ben present.

Aquesta díada s'associa sovint a tot un seguit d'altres oposicions, referents tant a qüestions tangibles com a valors morals: natura/cultura, agricultura/manufactura, autenticitat/artificialitat, tradició/innovació, sociabilitat/soledat o seguretat/perill. En aquest joc d'oposicions, el primer concepte de cada una de les díades, al qual se sol atribuir la connotació positiva, es vincula al camp, i el segon, a la ciutat. No és aquest el lloc per estendre's sobre els orígens i les conseqüències —socials, culturals i polítiques— de la prevalença d'aquestes percepcions. El que ens interessa aquí és assenyalar que responen més a una geografia imaginària que a la realitat factual.

En efecte, les transformacions socials i territorials ocorregudes durant les darreres dècades —en el cas d'Europa Occidental, a partir, en particular, de la segona meitat del segle XX— posen en qüestió la virtualitat de les velles classificacions de l'espai. Per un costat, el pes de la població activa dedicada a activitats agrícoles han anat disminuint a tot arreu, fins a quedar reduïda gairebé a la mínima expressió. S'ha produït així la pràctica desaparició de la pagesia com a classe, i amb ella han periclitat un seguit de condicions de vida, hàbits i coneixements d'arrels seculars. D'altra banda, l'ampliació de les àrees urbanes, la dispersió de la urbanització, l'expansió de les xarxes i la millora radical de les comunicacions han comportat una integració econòmica i funcional del territori cada vegada més plena. Així, per un costat, els antics espais rurals són avui, essencialment, àrees de serveis o espais operacionals per a la producció d'energia o serveis ambientals. Per l'altre, el procés d'urbanització ha portat les xarxes urbanes a abastar la totalitat del territori i a formar macroregions urbanes que engloben espais molt vastos, en els quals resulta molt difícil diferenciar de manera taxativa i a partir de criteris científics allò que és ciutat i allò que és camp.

Aquesta evolució ha comportat una certa homogeneïtzació de les condicions mitjanes de vida. Els serveis, la informació, les mercaderies són ara molt més accessibles des de qualsevol punt del territori que en el passat. La mobilitat de les persones ha assolit facilitats sense precedents, de tal manera que una proporció molt elevada de la població treballa fora de la localitat on resideix. La renda mitjana de la població de les antigues àrees rurals i urbanes presenta avui diferències molt reduïdes, que fan obsoleta la vella contraposició d'una ruralitat pobra i una urbanitat rica, ans al contrari: les rendes mitjanes més altes es troben sovint en territoris de baixa densitat. A conseqüència de totes aquestes transformacions, els hàbits i les formes de vida, les estructures familiars i les pràctiques culturals han tendit també a homogeneïtzar-se.

Això no vol dir, de cap manera, que no subsisteixin importants desigualtats territorials. En primer lloc, l'herència de la fase implosiva del procés d'urbanització és encara ben present. Aquesta fase, que a Catalunya prengué un impuls destacat al segle XIX i arribà al zenit als anys seixanta i setanta del segle passat, comportà, com és ben sabut, la concentració de població i activitat sobre el territori i afeblí, de manera decisiva, la base demogràfica dels antics espais rurals. La subsegüent fase expansiva de la urbanització —allò que alguns autors han denominat l'«explosió» urbana— ha temperat les pèrdues i, en algunes àrees, ha revertit la tendència, però la baixa densitat i l'envelliment de la població constitueixen encara un obstacle per a la prestació d'alguns serveis bàsics en parts importants del territori.

De tota manera, avui les desigualtats espacials més decisives no es troben pas associades tant a la densitat del poblament, com a la segregació residencial, és a dir, a la tendència dels grups socials a separar-se sobre el territori en funció de la capacitat d'escollir lloc de residència. Aquesta capacitat depèn, com és ben sabut, de dos factors: per un costat, els ingressos de les famílies i, per l'altre, els preus del sòl i l'habitatge. D'aquesta manera, les llars amb menor capacitat econòmica van a raure, lògicament, allà on els preus són més baixos, mentre que les més benestants s'apleguen en àrees més exclusives i excloents, on gaudeixen dels beneficis de residir entre ells i poder-se proveir de millors serveis. Les desigualtats que es donen entre les condicions mitjanes de vida en les àrees benestants i les vulnerables —en matèries com l'accés a l'educació, l'estat de salut, l'ocupació i els serveis— són força més notables que les que es produeixen entre les àrees territorials d'alta i baixa densitat.

La paradoxa és que, mentre les desigualtats associades a la diferenciació camp/ciutat disminueixen i les vinculades a la segregació residencial s'acrecen, el debat ciutadà segueix centrat, en molt bona mesura, sobre la vella dicotomia urbà/rural. «La tradició de totes les generacions mortes tenalla com un malson el cervell dels vius», deia el filòsof. L'esclat d'obres literàries, pel·lícules, assaigs i notícies periodístiques aparegudes els darrers anys sobre la pervivència de l'oposició tradicional camp/ciutat i els seus corol·laris podria ser vista com una confirmació d'aquella sentència. De fet, segurament diu més sobre el crepuscle de la vella dicotomia camp/ciutat que sobre la seva pervivència.

Acabem. Hem vist com, a l'hora d'analitzar els vincles socials, resulta imprescindible considerar els factors territorials, ja que reflecteixen, condicionen i mediatitzen les relacions socials i les condicions de vida de la població. Ara bé, les estructures territorials es troben en contínua evolució, com la societat que sustenten i les afaïçona. Així, les velles distincions entre camp i ciutat, pròpies d'estructures socials pretèrites —tot i que ben vives en l'imaginari col·lectiu— resulten avui inadequades tant per a l'estudi del territori i la societat com per al disseny i aplicació de les polítiques públiques. En canvi, altres fractures territorials, potser menys visibles i menys presents en el debat públic, s'afermen cada vegada amb més força. Entre aquestes destaca la segregació residencial, fenomen insidiós i de caràcter estructural, que tendeix a agreujar-se, a afectar tots els grups socials i a abastar la totalitat del nostre territori, tot reflectint i consolidant les desigualtats socials, tant a les àrees de baixa com d'alta densitat.

El debat sobre les estructures i les fractures territorials constitueix un requisit essencial per a la comprensió de l'evolució dels vincles, els conflictes i les desigualtats socials contemporànies. Ara bé, aquest debat només resultarà fructífer —en termes científics i polítics— si superem les concepcions del territori heretades, tan carregades de contingut ideològic, i analitzem l'espai amb una mirada nova, basada en la realitat dels fets.

Referències

- CHECA, Joan; NEL·LO, Oriol (2021). «Residential Segregation and Living Conditions. An Analysis of Social Inequalities in Catalonia from Four Spatial Perspectives», *Urban Science*, 5, 45, p. 1-18. <<https://doi.org/10.3390/urbansci5020045>>
- NEL·LO, Oriol (2001). *Ciutat de ciutats, reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- NEL·LO, Oriol; CHECA, Joan (2021). «El procés d'urbanització». A: FOLCH, R. et al., (eds.). *Natura, ús o abús 2018-2019* (p. 1-30). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (<DOI: 10.2436/15.0110.22.4>).
- NEL·LO, Oriol; LÓPEZ, Joan; MARTÍN, Jordi; CHECA, Joan (2016). *La luz de la ciudad. El proceso de urbanización en España a partir de las imágenes nocturnas de la Tierra*. Bellaterra: GURB, Universitat Autònoma de Barcelona.